

OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI TASHQI SAVDOSI VA RAQOBATBARDOSHLIGINI BAXOLASHGA YONDASHUVLAR

Ikromov Axmadjon Shavkat o'g'li

O'zMU iqtisodiyot fakulteti "Ekonometrika va
Iqtisodiy modellash" kafedrasida tayanch
doktoranti

Annotatsiya

Maqolada oziq ovqat korxonalarida mahsulot raqobatbardoshligini boshqarishning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishda import va eksportning ahamiyati Andijon viloyati misolida o'rganilgan. Korrelyatsion-regression, vaqtli qator modellari va sabab-oqibat modellari orqali tahlillar orqali tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: mahsulot raqobatbardoshligi, iqtisodiy mexanizm, import, eksport, korrelyatsion-regression tahlil, vaqtli qator modellari, sabab-oqibat modellari

Abstract

The article studies the importance of import and export in improving the economic mechanism of product competitiveness management in food enterprises using the example of Andijan region. The analysis was carried out using correlation-regression, time series models and cause-and-effect models.

Keywords: product competitiveness, economic mechanism, import, export, correlation-regression analysis, time series models, cause-and-effect models.

Аннотация

В статье на примере Андижанской области исследуется значение импорта и экспорта в совершенствовании экономического механизма управления конкурентоспособностью продукции на предприятиях пищевой промышленности. Анализ проводился с использованием корреляционно-регрессионной модели, моделей временных рядов и причинно-следственных моделей.

Ключевые слова: конкурентоспособность продукции, экономический механизм, импорт, экспорт, корреляционно-регрессионный анализ, модели временных рядов, причинно-следственные модели

KIRISH

Oziq-ovqat sanoati har qanday mamlakat iqtisodiyotida muhim ahamiyatga ega bo'lib, nafaqat ichki bozorni, balki xalqaro savdoni ham faollashtirishda asosiy rol o'ynaydi. Ushbu sohada mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish korxonalarining barqaror daromad o'sishini ta'minlash bilan birga, iste'molchilarning yuqori sifatli mahsulotga bo'lgan talab va ehtiyojlarini qondirishda muhim omil hisoblanadi. Shu boisdan, oziq-ovqat korxonalarida mahsulot raqobatbardoshligini oshirishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb masala sifatida e'tiborga olinadi.

Globalizatsiya sharoitida oziq-ovqat sanoati mahsulotlarining xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini oshirishning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Bozor ustunligini

ta'minlashda mahsulot sifati, narxi va innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, import va eksport jarayonlari ushbu jarayonda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Import orqali ilg'or texnologiyalar va yuqori sifatli xomashyolar jalb qilinib, eksport orqali esa ichki ishlab chiqaruvchilar o'z mahsulotlarini xalqaro bozorga muvaffaqiyatli taqdim etish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Eksport salohiyatini oshirish maqsadida xalqaro talablar va standartlarga moslashish, logistika tizimini takomillashtirish va mahsulot sifatini yanada yuqori darajaga ko'tarish zarurdir. Bundan tashqari, eksport jarayonlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari, jumladan, moliyaviy yordam va imtiyozlar orqali mustahkamlash ham muhim ahamiyatga ega. Shu tarzda, oziq-ovqat sanoatida iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish orqali mahsulot raqobatbardoshligini oshirish nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham muvaffaqiyatli rivojlanishga zamin yaratadi.

ADABIYOTLARNING SHARHI

Maqolani yozish jarayonida bir qator iqtisodchi olimlarning oziq ovqat korxonalarida mahsulot raqobatbardoshligini boshqarishning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishda import va eksportning ahamiyatining ilmiy-nazariy va amaliy asoslarini o'z ichiga olgan ilmiy va o'quv adabiyotlari mavjud. Xususan, xorijiy iqtisodchilardan Alghamdi H., Bach Ch. (2013), Baptista De Andrade J.A., Formigioni A., Da Silva S.A., Flavio Stettiner C. (2021) [2], Barker T. Köhler J. (1998) [3] va Charlebois S., Hill A., Vezeau J. Hunsberger L. Johnston M. Music J. (2022) [4] va boshqalar ilmiy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Oziq ovqat korxonalarida mahsulot raqobatbardoshligini boshqarishning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishning ilmiy-nazariy asoslarini shakllantirishga o'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan Abulqosimov H.P., Rasulov T.S.[5], Muftaydinov M.Q.[6] va boshqalar hissa qo'shdilar.

METODOLOGIYA

Tadqiqot maqsadiga erishish uchun dastavval amalga oshirilishi kerak bo'lgan vazifalar belgilab olindi.

- oziq ovqat korxonalarida mahsulot raqobatbardoshligini boshqarishning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishda import va eksportni korrelatsion – regression tahlil qilish orqali, natijaviy belgiga ta'sir etayotgan omil belgilarning bog'liqlik kuchiga baho berish;
- Yo'qolgan qiymatlarni boshqarish: yetishmayotgan ma'lumotlar nuqtalarini kiritish yoki olib tashlash;
- Transformatsiya: dispersiyani barqarorlashtirish uchun logarifmik yoki farqlovchi transformatsiyalarni qo'llash;

- Statsionarlik: statsionarlikni ta'minlash uchun birlik ildiz testlarini o'tkazish (masalan, Dikki-Fullerning ken gaytirilgan testi);
- Exploratory Data Analysis (EDA): syujetlar va avtokorrelyatsiya funksiyalaridan foydalangan holda tendensiyalar, mavsumiylik va sikllarni aniqlash;
- Parametrlarni baholash: model parametrlarini optimallashtirish uchun tarmoq qidiruvi yoki eng kichik kvadratlar usuli (MLE) kabi usullardan foydalanish;
- Simpleks usulidan foydalangan holda maqsadli funktsiyani optimallashtirish.

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqobatbardoshlikni boshqarish usullaridan foydalanishdan iborat raqobatdosh ustunliklarni olish va saqlash, ta'minlash korxonaning samarali ishlashi va rivojlanishi. Ushbu tadbirlar deyarli barcha kundalik biznesga tegishli korxona jarayonlari. O'z navbatida, tahliliy menejmentning mohiyati boshqaruvdan iborat xavflar va inqiroz hodisalari korxona inqirozini oldini olishdan iborat tizimdir.

Raqobatbardoshlikni boshqarishdan farqli o'laroq, inqirozga qarshi boshqaruv alohida ma'lumotlarni batafsil ishlab chiqmasdan o'tkaziladi boshqaruv strategiyasining ishonchliligiga asosiy e'tibor qaratiladi uzoq muddatli moliyaviy-iqtisodiy faoliyatni rejalashtirish davrga nisbatan olib qaraladi. Bundan tashqari, ba'zi hollarda ikkala boshqaruv metodologiyasi ham foydalanadi ishlab chiqarishga ham, ishlab chiqarishga ham ta'sir qilish vositalarini ishlab chiqarish sohalariga ta'sirini ham.

Yuqorida aytib o'tilganlarni hisobga olgan holda, quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin kengaytirilgan funktsiyadan foydalanishning quyidagi yo'nalishlari boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari

Korxonaning moliyaviy-iqtisodiy faoliyatini tahlil qilish ishlab chiqarishning raqobatbardoshligini ta'minlash, bu esa oldindan sifat menejmenti, oqilona nazoratni nazarda tutadi resurslardan foydalanish, bozor mavqeyini mustahkamlash, istiqbolli bozorlarni o'rganishni o'z ichiga oladi.

Raqobatbardoshlikni boshqarish korxonalarni umumiy boshqarish bo'yicha siyosati, xususan, joriy rejalashtirish, motivatsiya kabi funktsiyalardan samarali foydalanishni o'z ichiga oladi.

Oziq-ovqat mahsulotlarining raqobatbardoshligini ta'minlovchi asosiy omillar sifatida quyidagilarni keltirib o'tish mumkin.

- Sifat va xavfsizlik: Mahsulot sifati va xavfsizlik standartlariga rioya qilish xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirishga yordam beradi.
- Narx siyosati: Import va eksport orqali mahsulot tannarxini optimallashtirish va xalqaro bozorlarda raqobatbardosh narx belgilash imkoniyatlari yaratiladi.

- Innovatsiyalar va texnologiyalar: Import orqali ilgʻor texnologiyalarni joriy etish va eksport orqali ilgʻor mahsulotlarni taqdim etish imkoniyati.

- Brend va marketing strategiyalari: Xalqaro bozor uchun marketing strategiyalarini ishlab chiqish va eksport salohiyatini oshirish.

2. Mahsulot raqobatbardoshligini oshirishda iqtisodiy mexanizmlari sifatida quyidagilarni keltirib oʻtish mumkin:

- Davlat qoʻllab-quvvatlashi: Subsidiyalar, soliq imtiyozlari va eksportni ragʻbatlantirish choralari orqali oziq-ovqat sanoatidagi ishlab chiqaruvchilarni qoʻllab-quvvatlash.

- Tashqi bozor strategiyalari: Eksport faoliyatini rivojlantirish, xalqaro standartlarga moslashish va xorijiy investitsiyalarni jalb etish.

- Resurslardan samarali foydalanish: Import orqali sifatli xomashyo va texnologiyalarni jalb qilish, eksport orqali esa daromadni oshirish.

- Klasterlash: Oziq-ovqat korxonalari va fermer xoʻjaliklari oʻrtasida kooperatsiyani yoʻlga qoʻyish orqali xalqaro bozorda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish.

Oziq-ovqat sanoatida mahsulot raqobatbardoshligini oshirishda import va eksport muhim rol oʻynaydi:

- Importning ahamiyati:

- Zamonaviy texnologiyalar va sifatli xomashyolarni jalb qilish orqali mahsulot sifatini oshirish.

- Xalqaro bozorlardagi tendensiyalarni kuzatish va innovatsion yondashuvlarni oʻzlashtirish.

- Mahsulot tannarxini kamaytirish orqali ichki bozorda ham raqobatbardoshlikni oshirish.

- Eksportning ahamiyati:

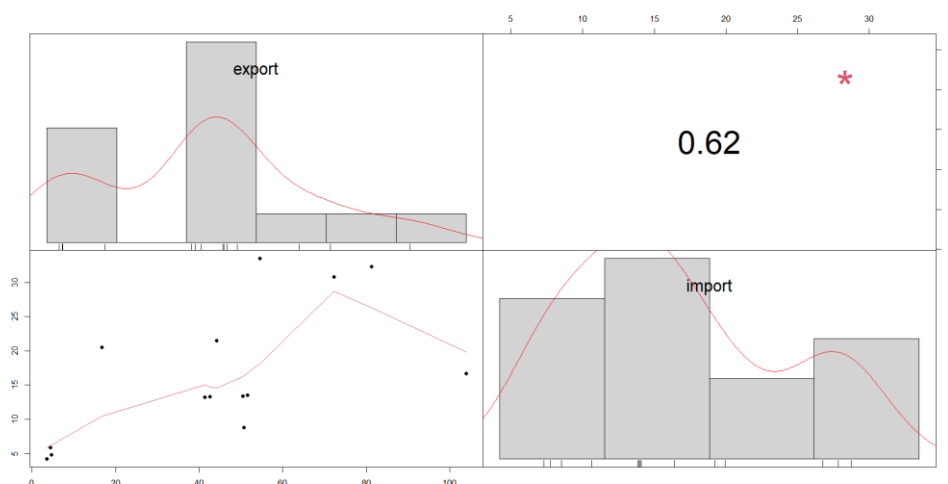
- Mahsulotlarni xalqaro bozorga olib chiqish orqali daromadni oshirish.

- Oziq-ovqat sanoati korxonalarining barqaror rivojlanishini taʼminlash.

- Mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshirish va milliy valyuta barqarorligini qoʻllab-quvvatlash.

- Brendning xalqaro miqyosda tanilishini taʼminlash.

Andijon viloyatining 2010-2023-yillardagi oziq-ovqat mahsulotlari boʻyicha tashqi savdosi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Andijon viloyatining 2010-2023-yillardagi oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha tashqi savdosi[12]

1-rasmida eksport va import ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatuvchi to'rtta kichik grafik mavjud. diagonal bo'ylab joylashgan grafiklar (yuqori chap va pastki o'ng) eksport va import ko'rsatkichlarining taqsimlanishini ko'rsatadi. Diagonalning boshqa ikki tomonidagi grafiklar (yuqori o'ng va pastki chap) eksport va import o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi. Grafikning o'rtasida 0.62 soni ko'rsatilgan. Bu eksport va import o'rtasidagi korrelyatsiya koeffitsiyenti bo'lishi mumkin.

1-rasmning yuqori chap qismida 2010-2023-yillardagi oziq-ovqat mahsulotlarining eksport hajmining taqsimoti keltirilgan. Eksport ko'rsatkichlari 10 dan 30 gacha bo'lgan oraliqda taqsimlangan. Taqsimot biroz o'ngga og'ishgan, ya'ni yuqori eksport qiymatlari kamroq uchraydi.

1-rasmning pastki o'ng qismida 2010-2023-yillarda Andijon viloyatining import taqsimoti grafigi keltirilgan. Import ko'rsatkichlari 20 dan 100 gacha bo'lgan oraliqda taqsimlangan. Taqsimot eksportga nisbatan kengroq, ya'ni import qiymatlari kengroq diapazonda tarqalgan. Eksport va import o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik (yuqori o'ng va pastki chap grafiklar) o'zaro bog'liqlik nuqtalar va yoy chiziq bilan ifodalangan. Pastki chap grafikda esa nuqtalar va yoy chiziq bilan ifodalangan. Nuqtalarning tarqalishi va yoy chiziqning yo'nalishi eksport va import o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. 0.62 koeffitsiyenti bog'liqlikning kuchli ekanligini tasdiqlaydi.

1-jadval ma'lumotlarida Andijon viloyati oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha tashqi savdosi hajmi keltirilgan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2010-2023-yillarda viloyatning oziq-ovqat mahsulotlari eksporti hajmi 9,6-martaga, import qilingan oziq-ovqat mahsulotlari hajmi esa 4,5-martaga ortgan.

Yillar	Oziq-ovqat mahsulotlari eksporti hajmi	Oziq-ovqat mahsulotlari importi hajmi	Oziq-ovqat mahsulotlari tashqi savdo saldosi
2010	4,6	4,8	-0,2
2011	4,4	5,9	-1,5

Yillar	Oziq-ovqat mahsulotlari eksporti hajmi	Oziq-ovqat mahsulotlari importi hajmi	Oziq-ovqat mahsulotlari tashqi savdo saldos
2012	16,7	20,5	-3,8
2013	50,7	8,8	41,9
2014	50,4	13,4	37,0
2015	3,5	4,2	-0,7
2016	54,5	33,5	21
2017	72,2	30,8	41,4
2018	81,2	32,3	48,9
2019	103,9	16,7	87,2
2020	51,6	13,5	38,1
2021	41,4	13,2	28,2
2022	42,6	13,3	29,3
2023	44,2	21,5	22,7

1-jadval

Andijon viloyati oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha tashqi savdosi hajmi, mln. AQSH dollari [13]

2010 yilda viloyatning oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha tashqi savdo aylanmasida import qilingan oziq-ovqat mahsulotlari hajmi eksport qilingan mahsulot hajmiga nisbatan taxminan 4,4 foizga ko'proq bo'lgan. Biroq, 2023 yilga kelib, viloyatning oziq-ovqat mahsulotlari eksporti hajmi import qilingan mahsulotlarga nisbatan 48,6 foizga yoki 22,7 million dollarga yuqori bo'ldi. Ushbu holat, viloyatdagi oziq-ovqat korxonalarida mahsulotlarning raqobatbardoshligini boshqarish amaliyotining takomillashganini va import o'rnini bosadigan hamda xalqaro bozorlarda raqobatlasha oladigan eksportga mo'ljallangan mahsulotlar ishlab chiqarish sohasining yildan-yilga barqaror o'sishini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Oziq-ovqat korxonalarida mahsulot raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha samarali iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish va tatbiq etish muhim strategik yo'nalish hisoblanadi. Import orqali zamonaviy texnologiyalar va xomashyo bilan ta'minlanish, eksport orqali esa xalqaro bozorda o'z o'rnini mustahkamlash korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi. Ushbu omillar oziq-ovqat sanoatining barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Eksport salohiyatini oshirish uchun xalqaro talablar va standartlarga moslashish, logistika tizimini takomillashtirish va mahsulot sifatini oshirish muhimdir. Bundan tashqari, eksport jarayonlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari, jumladan, moliyaviy yordam va imtiyozlar orqali mustahkamlash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alghamdi H., Bach Ch. Quality as Competitive Advantage. International Journal of Management & Information Technology. Vol. 8, No. 1, 2013. – pp.1265-1272

2. Baptista De Andrade J.A., Formigioni A., Da Silva S.A., Flavio Stettiner C. Analysis of the Theory of Acquired Needs from McClellan as a Means of Work Satisfaction. Timor-Leste Journal of Business and Management, Vol. 3, Issue 2, 2021. – pp. 54-59
3. Barker T. Köhler J. Environmental Policy and Competitiveness. Environmental Policy Research Briefs, Vol. 6, 1998. – pp. 1–12.
4. Charlebois S., Hill A., Vezeau J. Hunsberger L. Johnston M. Music J. Assessing a Nation's Competitiveness in Global Food Innovation: Creating a Global Food Innovation Index. World, Vol. 3, 2022. – pp. 27-66. <https://doi.org/10.3390/world3010002>
5. Abulqosimov H.P., Rasulov T.S. O'zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash yo'llari. Risola. - T.,: «Fan va texnologiya», 2015
6. Muftaydinov M.Q. Oziq-ovqat sanoati korxonalarini iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish. i.f.f.d. diss. avtoref. Andijon – 2023 y. – 28 bet
7. Ўзбекистонда 25 турдаги озиқ-овқатни ишлаб чиқаришни бошлашга топшириқ берилди. 18.01.2024 й. <https://www.gazeta.uz/uz/2024/01/18/food/>
8. Умаров И.Ю. Озиқ-овқат саноатида тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш (Андижон вилояти мисолида) И.ф.н. дисс. 08.00.03-Индустриал тармоқлар иқтисодиёти. Тошкент, 2009. – 148 б.
9. Рўзимов Б.Б. Озиқ-овқат саноати корхоналарининг рақобатбардошлигини бошқариш тизимини такомиллаштириш (Андижон вилояти мисолида). и.ф.ф.д. дисс. автореф. Андижон – 2024 й. – 27 бет
10. Марказий банк асосий ставкани 13,5 фоиз этиб белгилади. 25.07.2024 й. <https://www.gazeta.uz/uz/2024/07/25/stavka/>
11. Manning L., Luning A.P., Wallace A.C. The Evolution and Cultural Framing of Food Safety Management Systems – Where From and Where Next?. Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety. Institute of Food Technologists, 2019. – 24 pages.
12. RStudio dasturi yordamida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika Agentligi rasmiy sayti ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.
13. Andijon viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.